

Considerații despre specificul identității evreiești în Transilvania interbelică

LYA BENJAMIN

Menirea istoriografiei evreimii transilvane este de a pune în lumină cine au fost și cine sînt evreii din Transilvania, experiența lor de o anume particularitate în ansamblul existenței de diaspora a evreimii europene, dar și locul lor în contextul general al istoriei locale.

În prezentarea fenomenului istoric nu ne putem limita la o simplă înlănțuire cronologică și factologică a evenimentelor, nu este suficientă o istorie evenimentială, trebuie să înțelegem și cine este cel care produce evenimentul, cu ce implicații și cu ce consecințe. În viziunea unei cercetări istorice complexe, o colectivitate umană închegată pe un teritoriu limitat și unitar nu poate fi concepută doar ca o noțiune geografică, ea este *eo ipso* și purtătoarea unei identități, a unui întreg univers cultural-spiritual, a unui mod de a trăi și de a gândi, de a se percepe pe sine și pe alții.

În lumina unei atari concepții, evreii din Transilvania nu se prezintă nici ei doar ca o simplă noțiune geografică, ci au o identitate comunitară, o entitate etno-culturală, cu anume diferențieri și diversitate în structura ei internă.

Ce-i drept legarea problemei identității de un context istoric dat poate să pară temerară la prima vedere, atunci cînd de fapt, identitatea comunitară bazată pe limbă, cultură, religie, tradiție comună ș.a. constituie un dat anistoric și transistoric care străbate timpul, orientîndu-se mai degrabă, într-un sens sau în celălalt, către o sursă originară, un moment întemeietor sau un destin fără referință, decît spre o defînire istorică sau socială.

Și totuși, experiența istorică a evreimii diasporei demonstrează o profundă dialectică a acestei identități, care, de fapt, este un dat istoric și nu organic-natural. Identitatea intrată în cel mai adînc și profund strat al inconștientului și subconștientului nostru individual și colectiv este un dat al culturii și nu al naturii.

Erich Fromm subliniază nu o dată că psihanaliza demonstrează puterea de influență a universului ideatic asupra structurării inconștientului.

Așadar cine sînt, sub raportul identității lor, evreii ardeleni așa-zis asimilați?

De regulă, în conștiința comună, dar și în literatura istorică și social-politică din trecut și din prezent evreii ardeleni sînt contabilizați la rubrica „evrei maghiari”.

Constatarea reflectă, fără îndoială, o realitate istorică. Căci o evreime aflată pe solul unei culturi spirituale maghiare, emancipată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după modelul cel mai autentic al principiilor Revoluției Franceze, dar și influențată de modernitatea vieneză de la întretăierea veacurilor XIX-XX, conviețuind într-un mediu transilvan de diferite naționalități, nu putea să nu-și forjeze o identitate de o coloratură de o extremă complexitate.

Particularitățile acestei identități se manifestă cu o anume continuitate în noul context istoric survenit în anul 1918, după unirea Transilvaniei cu România, deși asistăm, cel puțin parțial, la ceea ce Heinz Kohut numea o „remaniere de sine”.

Schimbările istorice nu numai că-l obligă pe individ să-și construiască o nouă identitate, dar obligă și întregi grupuri sociale la anume redefiniri în structura identității asumate.

În cazul evreimii transilvane Ernő Marton, într-un articol semnificativ intitulat „**Mișcarea națională evreiască împlinește trei ani**”, explică în următorii termeni primele semne ale unei mutații cvasi-structurale în conținutul identității evreimii avute în vedere aici: *„Emanciparea a declarat că națiunea evreiască nu există. Emanciparea a eliberat evreul doar ca individ nu și ca popor, evreitatea a fost considerată a fi un cult, nu o etnie sau o naționalitate. În virtutea acestei concepții, timp de 50 de ani s-a practicat o maghiarizare forțată. Dar, conchide Ernő Marton, mai ales după izbucnirea războiului, ritmul asimilării a fost încetinit, făcîndu-și drum o nouă formă a conștiinței de sine evreiești. Evreimea a început să-și revină la matca firească. Asimilaționismul începe să devină anacronic”*.

Acest proces de metamorfoză relevat de Ernő Marton se referă în primul rînd la evreimea asimilată, care a dat contur personalității evreilor ardeleni în afirmarea lor pe tărîm cultural și politic și în relațiile cu ceilalți.

În epoca la care ne referim acești evrei au intrat pe un nou fîgaș al istoriei, de **post-asimilaționism și post-emancipaționism** orientîndu-se, în principal, spre sionism sau spre o anume autonomie cu revendicări politice și culturale proprii în vederea „viețuirii” și supraviețuirii în contextul galuth-ului.

Exponenții acestei evreimi, — conform aprecierii lui Ernő Márton —, se implică în mișcările național-revoluționare din monarhia austro-ungară în plină descompunere cu revendicări proprii, dînd expresie unei conștiințe de sine evreiești.

Cum bine se știe, la 20 noiembrie 1918, ia ființă *Uniunea Națională a Evreimii Ardelene*, organism cu un pronunțat caracter național, care revendică statutul de minoritate națională pentru evreii ardeleni.

S-a încheiat, deci, prima etapă a emancipării, când evreimea din Ungaria a evoluat spre dizolvarea ei în națiunea maghiară; a doua etapă a fost aceea a autodefinirii evreiești, cu revendicări în spiritul principiilor *Declarației de la Alba Iulia*.

Și totuși, în ciuda acestei renașteri a conștiinței de sine, dubla identitate evreo-maghiară rămîne o realitate culturală și existențială. De fapt, majoritatea evreilor ardeleni erau vorbitori de limbă maghiară: dacă este să dăm crezare unei statistici din 1910, atunci se pare că aproximativ 70% aveau limba maternă maghiară, realizîndu-se o legătură intimă și indestructibilă între esența ființei lor culturale și această limbă. Rămîn emblematiche cuvintele poetului Ernő Salamon, citate de profesorul Gáll în profesiunea sa de credință asupra statutului său de dublă minoritate: „*În orice altă limbă mă biblîu*”, scria Ernő Salamon cu cîteva zile înaintea de moartea sa survenită în Ucraina unde a fost trimis la muncă forțată de autoritățile maghiare horthyste.

Trebuie însă menționat că sentimentul de apartenență este de natură cultural-spirituală. Din punct de vedere etnico-național, psihologic și emoțional, al simțirilor și trăirilor, evreii acestei perioade post-asimilaționiste se delimitează de minoritatea maghiară. Crearea organismelor politice și comunitare proprii cu revendicări proprii, după unirea Transilvaniei cu România, nemaivorbind de variatele documente de mentalitate, o atestă. Fapt ce nu exclude poziții individuale de aliniere la partidul maghiar, spre exemplu. Au existat evrei membri ai partidului maghiar deputați în parlament, dar au fost și evrei dați în judecată pentru revizionism maghiar.

Complexitatea acestei experiențe demonstrează cît de încîlcită este realitatea istorică a vieții evreiești de diasporă. Se cer disociate toate ipostazele și toate palierele acestei existențe. Lucrurile nu sînt univoce: adevărul include nuanțe decisive, tocmai de aceea discursul adevărat trebuie să asume în mod simultan pluralitatea pentru a nu cădea, prin evaluări istorice simpliste, în viciul culpabilizării.

Dar în mod bizar această evreime ardeleană se vrea delimitată, în contextul României Mari, nu doar față de minoritatea maghiară sau majoritatea română, dar și față de evreii din celelalte provincii istorice românești. Cînd Octavian Goga, în ajunul alegerilor în vara anului 1920, vine la Cluj să propună evreilor ardeleni să-l voteze pe H. Streitman, pentru că românii „*ar privi cu ochi buni dacă un intelectual evreu din Vechiul Regat ar reprezenta evreimea ardeleană în parlament, iar Streitman care cunoaște cultura statului și limba română ar fi cel mai nimerit*”, evreii ardeleni resping propunerea: ei încă din noiembrie 1918

s-au situat pe poziții naționale proprii și doresc să se integreze în noul stat ca minoritate națională de sine stătătoare. Vor autoadministrare confesională, culturală și politică, vor școli cu limba de predare ebraică ș. a. Dar toate acestea în limitele loialității față de noul stat român.

Noua orientare a evreimii ardeleni asimilate a întâmpinat o puternică opoziție din partea minorității maghiare, a exponenților cercurilor maghiare naționaliste. Era un interes politic la mijloc. Partidul maghiar s-a vrut reprezentantul tuturor cetățenilor vorbitori de limbă maghiară din România. Acest fapt a fost formulat și în programul partidului. Toți vorbitorii de limbă maghiară au fost considerați o masă omogenă, fără interese particulare. Poziția respectivă n-ar fi trebuit să deranjeze dacă ar fi avut acoperire în realitățile sociale, politice, culturale și economice ale timpului. Este poate un caz mai neobișnuit, pentru epoca post-emancipaționistă și post-asimilaționistă evreiască, ca o colectivitate neevreiască să fie atât de lezată în interesele sale de antisimilaționismul evreiesc, cum a fost cazul exponenților minorității maghiare în Transilvania interbelică.

Principalul purtător de cuvânt al opoziției evreiești, ziarul **Új Kelet** reflectă concludent problematica acestor realități: *„Să-mi răspundă ungarii — se scria într-un articol intitulat **Sufletele evreiești se trezesc la conștiință** — dacă în mod sincer ne consideră maghiari ca și pe secui, sau pe țaranul din Ungaria mamă, sau pe ceangăii din Bucovina? Și să răspundă la această întrebare și evreii unguri dacă și ei ar putea pretinde că se confundă cu secuicul sau cu țaranul ungar?”*

În revanșă, cei de la **Magyar Kisebbség**, o publicație ce pretindea că militează pentru convețuirea minorităților, atacă și insultă de-a dreptul activitatea mișcării sioniste în Ardeal și politica evreiască de autodefinire, tendința evreilor de a înființa instituții de cultură și de învățământ proprii.

Este de menționat că aceste disensiuni evreo-maghiare erau, nu de puține ori, în mod politicianist exploatate de presa naționalistă românească. Ziarul **Înfrățirea**, spre pildă, din 15 noiembrie 1924 consemna: *„maghiarii ardeleni sînt profund deranjați de mișcarea sionistă și de sprijinul material acordat de evreii ardeleni pentru reconstrucția Palestinei. Liderii partidului maghiar apelează la evrei nu pentru că ar fi iubitori de evrei, ci pentru că au nevoie de sprijinul lor financiar și moral. Căci, de altfel, — conchide ziarul, — nu există nație mai antisemită decît nația maghiară”*.

Nu pentru prima și nici pentru ultima oară apare problema evreiască în atenția disputelor dintre cercurile naționaliste române și maghiare, acuzîndu-se reciproc de antisemitism.

Desigur, antisemitismul maghiar în primul deceniu de după unire era încă mascat avînd în vedere interesele conjuncturale ale partidului maghiar care, printre altele, avea nevoie de voturile **evreilor maghiari**.

Astfel, ziarul **Ellenzék**, cotidianul politic maghiar din Cluj, stigmatizează ca infidel și trădător pe orice evreu asimilat care nu va vota în alegerile din vara anului 1931 lista de candidați ai partidului maghiar. Aceste insinuări venite de la un Miklós Krenner, zis *Spectator*, cunoscut pentru vederile sale democratice, prilejuiesc noi luări de poziții din partea unor intelectuali evrei în apărarea demnității evreiești.

*„A venit momentul să vorbim deschis despre relațiile minorității maghiare ardeleni cu minoritatea evreiască din Ardeal și să ne clarificăm, căci nici una din părți nu poate reproșa nimic celeilalte — scria un avocat evreu pe nume Erdős Izor din Diciosînmartin (astăzi Tîrnăveni, n. red.) în **Új Kelet** din 20 mai 1931. După 1918, se scria în articol, populația maghiară a devenit aici o minoritate cum este evreimea în diaspora ei de două milenii. De ce nu pot uita ungarilor că nu ne mai pot trata de pe pozițiile de pe care ne-au tratat atunci când eram o minoritate sub stăpînirea lor? În Ungaria de dinainte de război, evreii aveau interese comune cu maghiarii, au avut drum comun cu națiunea maghiară care i-a acordat emanciparea în secolul al XIX-lea. Pentru acest lucru evreii sînt recunoscători și astăzi, din acest motiv ei și-au vărsat sîngele în primul război mondial. În 1918 însă evreimea în mod firesc a depus jurămîntul de fidelitate față de noua putere, cu firescul cu care și ungarilor din Ardeal au adoptat cetățenia română. În noile condiții situația evreimii crescute în spiritul culturii și al tradiției maghiare este înfînit mai complicată decît situația maghiarilor înșiși. Mă simt legat de spiritualitatea maghiară, dar în cadrul legalității statului român. Așadar, un judecător obiectiv trebuie să înțeleagă că avem drept la candidații noștri în parlament și la un partid politic propriu. Cred că dreptatea este de partea acelor care nu instigă partidele minoritare între ele, ci le invită la acțiune comună. Minoritatea evreiască se constituie în partid propriu, nu împotriva partidului maghiar, ci alături de el. Deasupra leagănului meu, conchide E.I. în articolul său, s-au declamat poeziile lui János Arany și ale lui Petőfi. În familie l-am citit pe Jókai și pe Mikszáth. Și dacă mă doare că Antal Radó, József Kis și Ferencz Molnár au fost eliminați de extremiștii rasiști din rîndul poezilor maghiari, am zîmbit cu un zîmbet amar, dar faptul că domnul Krenner ne-a făcut trădători mi-a produs o veritabilă suferință fizică”.*

Am reprodus *in extenso* acest articol pentru că este relevant pentru înțelegerea traiectoriei pe care a parcurs-o unui din protagoniștii liberalismului evreiesc (care la sfîrșitul secolului al XIX-lea își schimbă numele din Engelman în Erdős), de la tendința de dizolvare a evreimii în comunitatea maghiară la tendința de autoconservare a identității evreiești. Și bineînțeles nu a fost unica poziție în acest sens.

Problema evreiască este o prezență aproape constantă în coloanele revistei **Korunk**. Originalitatea poziției acestei reviste în problema evreiască nu constă în faptul că manifestă un anti-antisemitism militant. Pentru cei de la **Korunk** o

atare poziție intra în domeniul firescului. Un interes deosebit prezintă însă tezele avansate de ei în legătură cu noile tendințe de autoafirmare a evreimii ardeleni asimilate și de delimitare a ei față de minoritate maghiară. Și chiar dacă unii dintre autorii scrierilor resping conceptul de naționalitate în cazul definirii identității evreiești, fără nici o încercare de nuanțare a problemei și judecă problema evreiască în lumina unor concepții cvasi marxist-dogmatice, totuși aceste texte pun în evidență post-asimilaționismul ca orientare dominantă pentru colectivitatea evreiască transilvană. Am putea exemplifica cele afirmate cu analizele lui Imre Bányai, Ferenc Vida ș.a.

Relevante și revelatoare sînt scrierile pe această temă ale celui care a fost profesorul Gyula Csehi. Scriind despre tipologia evreimii transilvane, Gyula Csehi considera că fenomenul cel mai surprinzător pentru atitudinea evreimii ardeleni este orientarea ei sionistă, atunci cînd sionismul din Ungaria a rămas aceeași sectă neînsemnată ca și înainte de război. Csehi definește sionismul local ca fiind „**transilvanismul evreimii din Ardeal**”.

Dar textele lui Csehi din această perioadă vădesc și o implicare personală în problema evreiască. Astfel, în 1936, făcea următoarea profesiune de credință: „*Vorbesc despre acei evrei care ca și mine și-au păstrat din etnia evreiască doar resturile unei educații mai mult sau mai puțin religioase, credința în naționalismul evreiesc postbelic, experiența celui asuprit și marginalizat, dar mai presus de orice solidaritatea cu cei aflați în suferință, a căror limbă maternă nu este ebraica nici idișul, dar care astăzi nu mai pot afirma că fac parte din acel popor a cărui limbă o vorbesc.*”

Csehi se afirmă ca un prototip al evreului modern pentru care comunitatea de destin (*Schicksalsgemeinschaft*-ul formulat de Otto Bauer) era un factor de coeziune a identității etnice și naționale a unei minorități ca aceea evreiască. Cu conștiința pericolului care amenință evreimea și pe meleagurile noastre, el se simțea unit și solidar cu toți cei care suferă, indiferent cărei clase aparțin.

Aceeași idee de asumare activă a destinului colectiv hărăzit de istorie etniei evreiești străbate și dintr-o antologie a tineretului evreiesc din Transilvania editată în 1937 și semnificativ intitulată **Kelet és Nyugat Között** (Între Est și Vest). Un tineret evreiesc care vrea să-și regăsească rădăcinile istorice orientale, dar care din punct de vedere spiritual este legat, de acum, cu mii de fire, de cultura Occidentului European. Acest tip de evreu de cultură modernă, format și pe solul Transilvaniei și în mediul evreimii transilvane este plastic caracterizat de György Ligeti, de origine ardelean, unul dintre cei mai însenați compozitori ai muzicii moderne contemporane.

„*Limba mea maternă, spune György Ligeti, este limba maghiară. Dar totuși nu sînt un ungur chiar veritabil, căci sînt evreu. Totuși, nu sînt membru în vreo comunitate evreiască, deci sînt un evreu asimilat. Dar nu sînt asimilat complet*

pentru că nu sînt convertit. Astăzi trăiesc în Austria și sînt de mult cetățean austriac. Dar nici austriac veritabil nu sînt, ci doar un imigrant, iar germana mea rămîne pentru totdeauna de nuanță maghiară.”

Așadar de la evreii sioniști și pînă la evreii europeni, evreimea ardeleană nu și-a renegat identitatea evreiască și în forme foarte nuanțate și-a definit apartenența la națiunea maghiară.

„A te interoga asupra identității evreiești înseamnă a o fi pierdut deja, spune Emmanuel Levinas. Dar înseamnă și că mai ții la ea, altminteri ai evita întrebările asupra ei.”

Evreii ardeleni, așa-zis post-asimilaționiști, care s-au aventurat, ca tendință predominantă, în reafirmarea identității lor evreiești, nu s-au interogat asupra ei, ci au afirmat pur și simplu o conștiință evreiască. Trebuie să-i dăm dreptate lui Bromlej care găsește în conștiință elementul cel mai important al identității etnice: „*Conștiința apartenenței comune este deja o garanție a supraviețuirii*”. În menținerea conștiinței, cultura și tradiția sînt factori aproape decisivi.

Prin mijloacele culturale ale științei spera și Jakob Niemirower în posibilitatea unirii în spirit a evreilor din toate provinciile României. Încă în 1928, rabinul filosof al evreimii române scria: „*România Mare cuprinde mai multe feluri de evrei, după cultura țărilor cărora le-au aparținut înainte de război. Noi vrem să unim aceste forme diferite de evrei spre a forma un nou tip nobil al evreului român. După teoria mea Jabneistă***, acest ideal se poate realiza mai ușor prin mijloacele culturale ale științei iudaismului.”

Procesul istoric la care m-am referit a fost curmat prin evenimentele tragice bine cunoscute. Nu-mi propun să trag concluzii. Intenția mea a fost să încred să conștientizez cercetătorii domeniului asupra necesității de a trata nuanțat conținutul sintagmei „evreu-maghiar” căreia de multe ori i s-a dat o conotație negativă atît în literatură cît și în viața de toate zilele. Evreii ardeleni erau priviți cu dublă suspiciune, căci nu era suficient că erau evrei, mai erau și unguri pe deasupra.

Demersul meu nu are scopuri conjuncturale. Ca evreică din Ardeal nu simt nevoia să scuz apartenența evreimii ardeleni în majoritatea cazurilor la spiritualitatea maghiară. Doresc doar să explic fenomenul ca un proces firesc al existenței de diaspora și să pun în evidență toate contradicțiile și tensiunile interne ale acestei realități atît de complexe.

Doresc să pledez în favoare depolitizării cercetării istorice, ea nu se confundă cu interpretările politicianiste tendențioase. Să sperăm că Paul Valéry n-a avut dreptate atunci cînd a susținut că lucrările de istorie aparțin celor mai periculoase otrăvuri spirituale pentru că insuflă ură între națiuni.□

NOTE

1. Reiner Funk, **Erich Fromm mit Selbstzeugnissen un Bilddokumenten**, Hamburg, 1983, p. 29
2. Cf. Jacques Le Rider, **Modernitatea vieneză și crizele identității**, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 1995, p. 368
3. Marton Ernő, *A zsidó nemzeti mozgalom három éves în Új Kelet évkönyve, 1921-1922.*
4. Gáll Ernő, *A kettős kisebbségi sors în Korunk*, 8/1991.
5. **Új Kelet**, 15 august 1920
6. Cf. Mikó Imre **Huszonkét év. Az Erdélyi Magyarság Politikai Története, 1918 december 1-től 1940 augusztus 30-ig**, Budapest 1941
7. **Új Kelet**, 21 mai 1931
8. Revista **Korunk** nr. 8/1935
9. Csehi Gyula, *Zsidók Európában*, în Csehi Gyula, **Felvilágosodástól felvilágosodásig**, București 1972, p. 195
10. Loc. Cit.
11. **Kelet és Nyugat Között. Zsidó fiatalok antológiája**. Cluj 1937
12. **Mein Judentum. Herausgegeben von Hans Jurgen Schultz**, Berlin 1978, p. 236
13. Cf. Jacques Le Rider, op. cil. p. 265
14. Cf. Gáll Ernő, **Keleteurópai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések**, Budapest 1987, p. 25
15. Revista **Sinai** de studii iudaice, anul 1928.

* Galuth (ebraică) — diasporă (n. red.)

** Jabne — străveche universitate de iudaică și, prin extensiune, nume dat concepției doctorului J. I. Niemirower (n. red.)

Lia BENJAMIN (n. 1931) — autoare a mai multor volume privind viața evreilor între anii 1940-1944, din care menționăm **Legislație antievreiască**, București 1993 și **Evreii din România între anii 1940-1944** (id.). A publicat studii și articole în presa de speciali/ale, este membră în forurile mondiale evreiești și doctorand în istorie al Universității din București.